

КАРТИНА СВІТУ – ОСНОВА СВИТОГЛЯДУ

Мова – це дзеркало, в якому відображений не тільки реальний світ, який оточує людину, але й самопізнання народу, його менталітет, традиції, звичаї, мораль, система цінностей та бачення світу.

Будь-яка мова є структурованою сіткою елементів, які своє етнічне ядро виявляють через систему значень та асоціацій. Система бачення світу різна у різних мовах.

А. А. Рольгайзер зазначає, що поява терміна «картина світу» в мовознавстві обумовлена поворотом науки до проблеми відображення людини в мові, до розгляду мови як важливого людинотворчого феномену» [8].

Пропонована стаття має за мету виявлення та аналіз основних особливостей вивчення картини світу як основного елемента світобачення людини.

Поставлена мета зумовлює виконання таких завдань:

- виявити актуальні для дослідження характеристики картини світу та зробити їх аналіз;
- розглянути процес формування картини світу;
- проаналізувати погляди науковців на поняття «картина світу», «образ світу».

Об'єкт дослідження – картина світу, що виражає взаємовідношення людини зі світом.

Термін «картина світу» був уведений Л. Вітгенштейном у «Логіко-філософському трактаті», який стверджував, що мислення має речовий характер [4]. В антропології термін «картина світу» почав розглядатися у працях німецького вченого Лео Вайсгербера, який намагався втілити філософські ідеї В. фон Гумбольдта у концепції мови [3; 5].

Сьогодні існує багато визначень терміна «картина світу». Так, В. І. Постовалова розуміє картину світу як «глобальний образ світу, який лежить в основі світобачення людини, репрезентує сутнісні властивості світу та є результатом усєї духовної активності людини» [7, 21]. Термін «картина світу» належить до числа фундаментальних понять, які виражають взаємовідношення людини зі світом. Існує стільки картин світу, скільки є способів світобачення, тому що кожна людина сприймає світ та будує його образ крізь призму свого світобачення.

Розглянемо сутнісні властивості картини світу.

Вихідним пунктом для розуміння природи і сутності світу є той факт, що вона являє собою створений людиною суб'єктивний образ об'єктивної реальності. Світ безкінечний, а людина обмежена у своїх можливостях світо пізнання. Будь-яка картина світу, що створена за рахунок бачення світу через певні інтерпретаційні призми, завжди містить риси людської суб'єктивності та специфічності. Картина світу складає ядро світобачення людини та несе в собі його основні властивості.

Картина світу – це вихідний елемент світобачення людини. Важливою особливістю картини світу є її внутрішня безумовна достовірність для суб'єкта цієї картини. Картина світу розглядається її носіями не як картина і усвідомлюється не як історично конкретне бачення реальності, а як смисловий двійник світу. Образ світу сприймається в картині світу як сама реальність. Людина, яка малює в уяві картини, вірить у те, що світ такий, яким він змальований у цій картині.

Картина світу являє собою єдність статичності та динаміки, стабільності та певних змін. У цьому синтезі позачасовості та конкретної історичності образу і є основний парадокс, пов'язаний з картиною світу. Для виконання своїх функцій регулятора життєдіяльності людини картина світу повинна суміщати у собі такі ознаки, як стабільність та динамічність.

Стабільність – одна із важливих властивостей картини світу. Якщо ж розглядати картину світу у всіх параметрах, як образ світу, який весь час уточнюється та конкретизується у процесі людської життєдіяльності, то варто зазначити, що картина світу не вічна навіть у межах життя однієї людини. Вона постійно коректується, уточнюється шляхом накопичення знань конкретним індивідом та соціумом у цілому.

Картина світу несе в собі риси свого творця, і, перш за все, динамічність його світобачення. При збереженні цілісності картини світу у ній можуть змінюватися її окремі фрагменти чи загальна колористика, яка фіксує світобачення цієї картини. Отже, картину світу можна представити як синтетичну єдність суб'єктивного і об'єктивного начал у світобаченні людини, синтез духовно-індивідуальної та культурно-історичної субстанцій. Картина світу створюється шляхом активності людської душі і є її продуктом.

Варто зазначити, що картина світу – це органічна єдність творчого та репродуктивного начал. Картина світу – це синтез двох протилежностей: кінечного та безкінечного. Картина світу повинна виходити за межі реального життя, щоб давати йому можливість справдитися, здійснитися у майбутньому.

Щоб реалістично змалювати глобальне при локалізації засобів, той, хто малює картину світу, очевидно, повинен залишити її до кінця недомальованою. Картина світу повинна мати лакуни. Наявність у картині лакун є наслідком особливостей світу та людини. Світ безкінечний і загадковий для людини, а людина смертна і обмежена у своїх пізнавальних можливостях. Оскільки картина світу не являє собою закінченого образу світу, вона є особливо пластичною, рухомою, багатоваріантною. «Будь-яка картина, яку створює і сприймає людина, повинна враховувати можливості того, хто сприймає. Вона не може бути «виконана» мовою, яка невідома людині. Картина світу повинна бути споглядальною, обмеженою, вона не може бути безкінечною, тому що безкінечна була б позбавлена цілісності і перевищувала б «візуальні» можливості людини. Картина світу зображує світ цілком, тому вона не може складатись із незв'язаних один з одним зображень. У ній завжди світ постає одним цілим» [2, 59-60].

Картина світу як образ світу, модель світу – це поняття, яке характеризує суб'єктивну системність світосприйняття та світобачення людини: цілісну, багаторівневу систему уявлень про світ та його взаємозв'язках, про інших людей, про себе та свою діяльність, про просторову та часову послідовність подій, їх причин, значенні та мети. Картина світу являє собою основу, фундамент світосприйняття, спираючись на який, людина діє у світі. Вона об'єднує усі відомі людині образи та поняття у єдиний глобальний образ, у якому збережено все, з чим цей образ зіштовхувався у житті (об'єднує те, про що у нього є ті чи інші уявлення).

Одним із перших, ще на поч. 20-их рр. ХХ ст., до поняття «картина світу» звернувся Шпенглер. Уся дійсність, писав він, може споглядатися в образі, який являє собою можливі способи розуміння життя «у формі одноманітної, одухотвореної, упорядкованої картини світу». Така картина є необхідною нам формою сприйняття усього того, що дійсно існує. Шпенглеру уперше в історії вдалося побудувати типологію світових культур, прийнявши за основний критерій розрізнення в картині світу. Один із фундаментальних висновків, зроблений Шпенглером, наступний: хоча кожен думає, що існує «єдиний, самостійний і вічний світ», насправді «існує стільки світів, скільки людей і культур».

Поняття «образ світу» є важливим для психології, виходячи із усвідомлення єдності відображеного у пізнанні об'єктивного світу та системного характеру людської діяльності, «образ світу» якої є моментом руху діяльності.

Говорячи про важливість картини світу у пізнанні та поведінці людини, психологи підкреслюють що люди діють та відчувають не у відповідності з фактами, що існують, а у відповідності зі своїми уявленнями про факти. У кожного є свій визначений образ світу та людей, які оточують, і людина поводить себе так, ніби ці образи є реальними, а не уявними об'єктами. Реальний світ, з яким людина зіштовхується щоденно, сам по собі «нічого для неї не означає» – людина просто не здатна реагувати на ті об'єкти, які вона не відчуває, не ідентифікує, не називає та не пояснює. Вона може взаємодіяти лише із зрозумілим їй, класифікаційним, названим та впізнаним світом, який репрезентує чи замінює йому світ реальний. Отже, картина світу є своєрідною призмою, яка, «переломлюючи» інформацію із зовнішніх та внутрішніх джерел, визначає зміст будь-яких образів, які сприймаються.

Образ світу – це предмет дослідження багатьох наук, які зацікавлені у людському пізнанні. Протягом століть образ світу вибудовувався, розкривався та обговорювався мислителями, філософами, ученими з різних точок зору. Картина світу дозволяє краще зрозуміти людину в усіх її зв'язках та залежностях від навколишнього світу. Категорія образу світу має велике значення для розкриття особливостей пізнання людини через контекст етносів, культур та ментальностей. Різні підходи до розуміння образу світу розкривають його залежність від різних зовнішніх та внутрішніх чинників.

Суб'єктивний образ світу має базову, інваріантну частину, загальну для усіх її носіїв, і варіативну, що відображає унікальний життєвий досвід суб'єкта. Інваріантна частина формується у контексті культури, відображає її систему значень та смислів. Її перемінність визначається тією соціокультурною реальністю, у яку «занурюється» людина. Реалії сучасного світу утруднюють використання традиційних елементів культури, тому що світ постійно змінюється. Тому кожне нове покоління «створює» такий образ світу, який дозволяє адекватно адаптуватися у світі та адекватно впливати на цей світ.

Формування та змістовне наповнення образу світу бере свій початок здавна. Уявлення про світ, який нас оточує, залежить від комплексу соціальних умов. «Якою інформацією про наш світ володіє дитина, залежить перш за все від соціального оточення: сім'ї...; національних традицій; місця проживання (місто, село та ін.) та інших чинників. Дякуючи особливостям тієї культури, у яку ввійшла дитина фактом свого народження, у неї формується особливе уявлення про світ» [6, 11].

Протягом усього життя людини, залишаючись у своїй основі достатньо стійким, образ світу переживає постійні зміни у зв'язку з об'єктивними трансформаціями реалій буття та розвитком внут-

рішньої позиції особистості. Конкретика змістовного наповнення образу світу, окрім історичних та етнокультурних особливостей, має вікову та субкультурну специфіку.

На думку С.Д.Смірнова [10, 31], образ світу є первинним за відношенням до чуттєвих вражень від символу, який сприймається. Будь-який образ, який виникає, є частиною, елементом образу світу в цілому. Він не стільки формує, скільки підтверджує, уточнює його. «Це система чекань, яка підтверджує об'єкт – гіпотези, на основі яких йдуть структурування та предметна ідентифікація окремих чуттєвих вражень» [10, 32].

С.Д. Смірнов зазначає, що вирваний з контексту сам по собі чуттєвий образ не несе ніякої інформації, так як «орієнтує не образ, а вклад цього образу в картину світу» [10, 33]. Для того, щоб побудувати образ об'єктивної реальності, первинним є актуалізація певної частини того образу світу, який вже є, а уточнення, виправлення чи збагачення актуалізованої частини образу світу відбуваються на вторинному етапі. Отже, не світ образів, а образ світу регулює та направляє діяльність людини.

В. С. Мухіною виявлено, що у внутрішньому психологічному просторі народженої у цей світ людини шляхом ідентифікації вибудовується самопізнання, яке має універсальну для всіх культур та соціальних спільностей структуру. «Структура самопізнання особистості будується всередині системи, яку ця особистість породжує – тієї людської сутності, до якої належить ця особистість» [6, 46].

У процесі дорослішання структурні ланки самопізнання, завдяки єдиному механізму розвитку особистості, ідентифікації та відокремлення знаходять унікальне наповнення, яке несе при цьому специфіку конкретної соціокультурної спільності. Структурні ланки самопізнання, змістовне наповнення яких специфічне у різних етнічних, культурних, соціальних та інших умов, є образом себе у світі та виступають основою бачення світу в цілому.

Зміни, що відбуваються у світі, трансформації реалій буття людини змістовно міняють наповнення структурних ланок самопізнання особистості та модифікують образ світу. При цьому структура самопізнання та образ світу виступають стійкою системою зв'язків людини зі світом, що дозволяє йому зберігати цілісність та тотожність самому собі та світу навкруги.

Говорячи про проблему образу світу, можна виділити наступні найбільш суттєві моменти. Під час дослідження традиційних культур та етносів образ світу розглядається з позиції важливих для людини реалій буття, визначення місця людини у світі та системи взаємодії людини зі світом.

У контексті обговорення проблеми образу світу важливе значення має те, що кожна історична епоха породжує свої концепції образу світу. У процесі становлення наукового пізнання дійсності у постійному розвитку знаходиться наукова картина світу, яка конструє світ у системі понять та ідей, властивих певному етапу розвитку людства.

Проаналізований матеріал дозволяє зробити висновки, що проблема образу світу розглядається не тільки у контексті когнітивних процесів, але і в системі значень та смислів, які виробляються у процесі взаємодії людини зі світом, у контексті життєвого шляху особистості, у контексті проблем самопізнання, світогляду та ін.

У більшості концепцій «образ світу» розуміється, перш за все, як відображення реального світу, в якому живе та діє людина, водночас і є частиною цього світу. «...Світ, де дійсно здійснюється будь-який вчинок – єдиний і одиничний світ: видимий, відчутний та мислимий... Єдність цього світу... гарантує дійсність визнання моєї єдиної причетності, мого алібі в ньому» [1, 47]. Образ світу – суб'єктивна реальність, яка нерозривно пов'язана з об'єктивними реаліями буття людини. Образ світу – це історично змінний процес, який пристосовується до постійно змінної реальності, а також основа вибудовування людиною адекватної взаємодії з навколишньою дійсністю.

Дослідження картини світу дає можливість краще зрозуміти внутрішній світ людини у взаємозв'язку із реаліями буття. Подальші дослідження особливостей картини світу, концептуальної картини світу, мовної картини світу дадуть можливість краще зрозуміти взаємозв'язок людини із психологією, ментальністю, мисленням та ін.

Список використаних джерел

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Москва: Искусство, 1987. 424 с.
2. Богуславский В. М. Слово и понятие. *Мышление и язык*. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1997. 327 с.
3. Вайсгербер Л. Родной язык и формирование духа. Москва: УРСС, 2004.
4. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат. Москва: ОЛМА Медиа Групп, 2007. 16 с.
5. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. Москва: Прогресс, 1985. 452 с.
6. Мухина В. С. Картина мира: индивидуальные различия. *Феноменология развития и бытия личности*. Избранные психологич. труды. Москва; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1999. 640 с.

7. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека. *Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление*. Москва: Наука, 1988. С. 8–70.
8. Рольгайзер А. А. Термин «картина мира» в современной лингвистике. *Когнитивная лингвистика: новые парадигмы и новые решения*: сборник статей. Москва: ИЯ РАН, 2011. С. 435–441.
9. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке. *Язык и мышление*. Москва: Наука, 1988. 247 с.
10. Смирнов С. Д. Мир образов и образ мира. *Вестник Московского университета*. Сер.14. Психология. 1981. № 3. С. 15–29.

Анотація. Пропонована розвідка знайомить нас з поняттям «картина світу». Розглянуті погляди відомих науковців на цю проблему. З'ясовано, що картина світу є основним елементом світобачення людини, тією стрижневою ланкою, через яку людина пізнає навколишнє середовище, все те, що її оточує.

Ключові слова: картина світу, образ світу, модель світу, мова, мовна картина світу, менталітет.

Summary. The offered article has for an aim an exposure and analysis of basic features of study of the world picture as a basic element of attitude of man. The put aim predetermines implementation of such tasks: to educe actual for research descriptions of the world picture and do their analysis; to consider the process of forming of the world picture; to analyse the looks of scientists to the concept «the world picture», «world character». A research object is a picture of the world that expresses interrelation of man with the world.

The world picture is an initial element of attitude of man. The important feature of the world picture is her internal absolute authenticity for the subject of this picture. The world picture is examined by her transmitters not as picture and certain vision of reality is realized as not historically, but as semantic twin of the world. The world character is perceived in the picture of the world as reality. A man that draws pictures in imagination believes in that the world is such he is represented that in this picture. The world picture shows a soba unity of statics and dynamics, stability and certain changes. In this synthesis of timelessness and certain historic character of character there is the basic paradox related to the picture of the world. For implementation of the functions of regulator of vital functions of man the world picture must combine in itself such signs, as stability and dynamic.

Speaking about the problem of the image of the world, one can distinguish the following most significant moments. In the study of traditional cultures and ethnic groups, the image of the world is considered from the point of view of the realities of life important for a person, the definition of the place of a person in the world and the system of human interaction with the world.

In the context of discussing the problem of the image of the world, it is important that every historical epoch generates its conceptions of the image of the world. In the process of formation of scientific knowledge of reality in the constant development is a scientific picture of the world, which constructs the world in the system of concepts and ideas inherent in a certain stage of development of mankind.

Key words: the picture of the world, the linguistic picture of the world, the worldview, the human worldview.

Отримано: 18.10.2018 р.